

ISSN 1231-3335

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W RZESZOWIE

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE ODDZIAŁ W RZESZOWIE

P R A C E

H I S T O R Y C Z N O - A R C H I W A L N E

T O M X X I X

Rzeszów 2017

OMÓWIENIA I RECENZJE

Der Altkreis Oberglogau im Karolinischen Steuerkataster von 1722/26 [Historyczny powiat głogówecki w Katastrze Karolińskim z lat 1722/26], pod red. Ralpa Wrobla, Senfkornverlag, Görlitz 2016, ss. 608.

Źródła drukowane dotyczące spraw chłopskich Górnego Śląska z okresu od XVIII do XIX wieku stanowią ważny, o ile nie podstawowy przyczynek do badań nad historią śląskiej wsi¹. W ostatnich latach można zaobserwować niewielką liczbę publikacji z tego zakresu, co spowodowane jest przede wszystkim malejącą liczbą naukowców potrafiących odczytywać niemieckie teksty pisane odręcznie tak zwanym pismem neogotyckim, w którym sporządzano dokumentację we wskazanym okresie.

Podstawowymi materiałami źródłowymi stanowiącymi fundament do badań nad historią stosunków majątkowych panujących na obszarach wiejskich Górnego Śląska w okresie nowożytnym są przede wszystkim akta gruntowe, urbarze, księgi robocizn, księgi gruntowe, testamenty, umowy majątkowe, akta uwłaszczeniowe oraz katastry. Dla schyłkowego okresu panowania na Śląsku króla czeskiego, najciekawszym i najobszerniejszym pod względem zawartych w nim informacji źródłem jest niewątpliwie kataster karoliński z lat 1722-1727².

¹ Można wśród nich wymienić: J. G. Knie, *Alphabetisch Statistisch Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau 1845; J. G. Knie *Alphabetisch Statistisch Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien, mit Einschuss des ganzen jetzt zur Provinz gehörenden Markgraffthums Ober Lausitz und der Graffchaft Glatz*, Breslau 1830; W. Kuhn, *Vier Oberschlesische Urbare des 16. Jahrhunderts*, Würzburg 1973; J. Lupp, *Adressbuch des Kreises Pless mit Kalender für das Jahr 1906*, Verlag von J. Lupp in Pless O.-S., 1905; *Statistischer Verwaltungs Bericht vom Kreise Pless für die Jahre 1862, 1863 und 1864*, Pless 1866; F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Band I, Breslau 1864; *Urbarze Śląskie*, t. I, pod redakcją J. Gierowskiego, Wrocław 1956; *Urbarze Śląskie*, t. II, pod redakcją S. Inglota, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961; J. Weigel, *Geographische naturhistorische und technologische Beschreibung des souverainen Herzogthums Schlesien. Th. 8. Die Fürstenthümer Pless, Oppeln, der Leobschützer Kreis und die freie Standesherrschaft Beuthen*, Berlin 1804; L. Wiatrowski, *Księgi robocizn chłopów z dóbr pszczyńskich z 1764 roku*, Wrocław 1992.

² Kataster karoliński był do tej pory przedmiotem zainteresowania między innymi: J. Brzobohatý, S. Drkal, *Karolinský katastr Slezký*, t. I-II, Praha 1972-1973; G. Croon, *Zur Geschichte der österreichischen Grundsteuer-Reform in Schlesien. 1721-1740*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“, t. 45, 1911, s. 333-344; J. Donát, *Karolinský Katastr 1721-1790*, Opava 1965; R. Górny, *Pruski kataster gruntowy na Górnym Śląsku – jego geneza i funkcjonowanie na przykładzie akt i dokumentacji kartograficznej z zasobu Archiwum Państwowego*

Materiał ten zawiera informacje dotyczące podatków od posiadanych przez chłopów ogrodów, młynów, warzenia piwa, posiadanych stawów, lasów, zwierząt i wysiewów na użytkowanych polach. Kolejnym takim dokumentem był po zajęciu Śląska przez Fryderyka II kataster fryderycjański³.

Zespół osób dokonujących analizy tekstów w recenzowanej publikacji podjął się bardzo trudnego i czasochłonnego zadania odczytania i opublikowania zawartych w katastrze karolińskim tzw. *primaerevisionis* danych dotyczących mieszkańców powiatu głogóweckiego⁴. Wybór do publikacji właśnie tego materiału archiwalnego należy uznać za trafny z uwagi na ilość i jakość zawartych w nim informacji dotyczących tego terenu w I połowie XVIII wieku. Praca nad sporządzonym pismem neogotyckim materiałem trwała 10 lat⁵. Tego typu wyzwania podjęli się do tej pory, w tak wielkim zakresie, jedynie Jan Brzobohatý i Stanislav Drkal⁶. Pozostałe publikacje oparte na tym katastrze nie przekraczają obszaru jednej miejscowości⁷.

Recenzowana praca składa się z przedmowy, wprowadzenia, trzech rozdziałów odpowiadających opracowanym tomom katastru, bibliografii, indeksu miejscowości i nazwisk. Przedmowa i wprowadzenie zostały opublikowane zarówno

w Opolu, „Archeion”, t. CXIII, Warszawa 2012; I. Korbelářová, *Karolinský katastr slezký, Soupis. Prameny k dějinám Slezska sv. 9, Středisko pro vydávání historických pramenů*, Opava 2006; M. Kysil, *Kataster karoliński – nieznaný zespół do dějív společno-gospodarcých w zasobie Archivum Państwowego we Wrocławiu*, „Archeion”, tom CXIII, Warszawa 2012, s. 191-202; K. Orzechowski, *Indykcia dominiów, poddanych i miast Śląska według „pierwszej rewizji” z 1726 r. Materiały do statystyczno-geograficznego opisu Śląska z pierwszej połowy XVIII wieku*, Wrocław 1995; K. Orzechowski, *Katastry śląskiego podatku szacunkowego (1527-1740)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Prawo 224, Wrocław 1992; K. Orzechowski, *Podatek szacunkowy na tle systemu daninowego dawnego Śląska 1527-1740*, Wrocław 1999; E. M. Ryguła, *Pieczczę gminne miejscowości powiatu pszczyńskiego od początku XVIII w. do 1939 r.*, Pszczyna 2009; J. R. Wolf, *Steuerpolitik im schlesischen Ständestaat. Untersuchungen zur Social und Wirtschaftsgeschichte Schlesiens im 17. Und 18. Jahrhundert*, Marburg a. Lahn 1978.

³ Opis materiału znajduje się w publikacji: R. Górny, *Pruski ...*, s. 174-175.

⁴ W jego skład wchodzili: Stephanie Berggötz, dr Gunter Clausen, Paul Dittrich, Michael Hortsch, Ph. D., Reinhard Koperlik, Michael Osieka, Viktor Pordzik, Johannes Preisner, Andreas Smaržly i prof. dr Ralph Wrobel: *Der Altkreis Oberglogau im Karolinischen Steuerkataster von 1722/26, Historyczny powiat głogówecki w Katastrze Karolińskim z lat 1722/26*, pod red. Ralpa Wrobla, Görlitz 2016, s. 6; Pracę nad realizacją reskryptu cesarskiego z 4 XI 1721 r. określane są mianem „pierwszej rewizji” (*primaerevisionis*), natomiast późniejsze z 1738 r. „drugiej rewizji” (*acta secundaerevisionis*): K. Orzechowski, *Indykcia dominiów...*, s. 8.

⁵*Der Altkreis Oberglogau...*, s. 13.

⁶J. Brzobohatý, ..., *Karolinský katastr...*

⁷<http://dabrowkamala.blogspot.com/2016/01/dabrowka-maa-w-katastrze-karolinskim.html> (dostęp: 1 IV 2017 r.); R. Obetkon, *Stosunki majątkowe na ziemi pszczyńskiej od połowy XVII do połowy XX wieku. Studium na przykładzie wsi Miedźna*, Pszczyna 2017; I. Panic, *Pilchowice w świetle katastru karolińskiego z lat 20 XVIII w.*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. 20, s. 49-60; M. Richau, *Karolinisches Kataster (1722) und Preußisches Kataster (1743) am Beispiel des Dorfes Falkowitz im Kres Oppeln*, „Zeitschrift für Ostdeutsche Familiengeschichte”, Bd. 58/2 2010, s. 47-51; 58/3 2010, s. 75-86; 58/4 2010, s. 105-108; 59/1 2011, s. 149-156.

w języku niemieckim, jak i polskim. Na szczególne podkreślenie zasługuje sposób sporządzenia potrójnego indeksu miejscowości z uwzględnieniem nazewnictwa zastosowanego w katastrze oraz ich niemieckich i polskich nazw. Przyjęte przez autorów rozwiązanie, w którym najpierw uporządkowano alfabetycznie osady według pisowni zastosowanej w katastrze, a następnie ich odmiany w języku niemieckim i polskim jest bardzo przydatne osobom, które próbują odnaleźć informacje o miejscowości, których nazwa zmieniała się na przestrzeni wieków.

Dyskusyjne sformułowania padają w dwustronicowej *Przedmowie*. Należy do nich między innymi fragment, w którym pozycjonuje się krąg odbiorców tej bardzo wartościowej pozycji jedynie wokół członków Mniejszości Niemieckiej zamieszkujących na tym terenie⁸. Jej autor w dalszej części pracy przytacza przecież opinie o używaniu języka polskiego przez mieszkańców terenu objętego zakresem publikacji z 1650 i 1784 r. Opisuje również kwestię osadnictwa i struktur narodowościowych na przestrzeni wieków⁹. Indeks nazwisk również wskazuje na liczną grupę osób polskiego pochodzenia, które mogą uzyskać informacje wykorzystujących swoich przodkach w recenzowanej pracy¹⁰. Należy mieć przy tym na uwadze, że genealodzy stanowią fundamentalny krąg odbiorców takich prac. Wątpliwości budzi także pominięcie wśród wymienionych naukowców wykorzystujących informacje zawarte w katastrze karolińskim takich osób jak: Gustav Croon, Jaroslav Donát, Rafał Górny, Irena Korbelářová, Małgorzata Kysil, Kazimierz Orzechowski, Ewa Maria Ryguła, Jürgen Rainer Wolf¹¹. Szczególnego podkreślenia wymaga tu wkład Kazimierza Orzechowskiego w rozwój badań nad systemem podatkowym dawnego Śląska.

Na szczególną uwagę zasługuje *Wprowadzenie*. Autor zawarł w nim opis topograficzny powiatu głogóweckiego oraz ciekawy rys historyczny uwzględniający problemy kolonizacji terenu, zmiany właścicieli i najistotniejsze wydarzenia dla regionu. W następnej kolejności przedstawił okoliczności powstania katastru i przeprowadzania spisu, jego współczesny stan zachowania, a także mapę badanego obszaru. R. Wrobel zamieścił w tej części publikacji charakterystykę informacji, jakie zostały zawarte w katastrze. Może ona stanowić bardzo cenną, praktyczną pomoc dla osób zamierzających rozpocząć badania tego zasobu archiwalnego. Rozwinięciem jej jest opis wszystkich ośmiu rozdziałów specyfikacji. Bardzo czytelna i wartościowa jest również tabela zawierająca sumaryczne dane dotyczące wszystkich miejscowości powiatu głogóweckiego z uwzględnieniem liczby mieszkańców, pogłowia zwierząt, wysiewów i dochodu. Służyć może jako wiarygodne źródło danych dla naukowców badających historię wsi śląskiej. Rozdział kończy wyjaśnienie kwestii edycyjnych, spraw technicznych oraz objaśnienie stosowanych jednostek miar i monetarnych. Myląca we *Wprowadzeniu* jest numeracja przypisów. To samo odwołanie otrzymuje podwójną numerację. Raz w treści sporządzonej w języku niemieckim, drugi raz w polskim. Sytua-

⁸ *Der Altkreis Oberglogau ...*, s. 11.

⁹ *Der Altkreis Oberglogau ...*, s. 13 i 17, 21, 23.

¹⁰ *Der Altkreis Oberglogau ...*, s. 588-605.

¹¹ *Der Altkreis Oberglogau ...*, s. 11.

cja zmienia się dopiero od 49 strony pracy. Łączna liczba przypisów wynosi zatem w całej publikacji 413, a nie 437 jak sugerowałby to numer ostatniego przypisu w książce na stronie 563.

Zasadniczą treść pracy stanowią rozdziały: *Kataster Karoliński Tom 29, Kataster Karoliński Tom 30 i Kataster Karoliński Tom 7 – wyciągi*. Odczytane i zestawione dane dotyczą łącznie 64 miejscowości, z czego 33 zawarte były w tomie 29 katastru, 28 w tomie 30, a 3 w tomie 7. Zespół wiernie przedstawił odręczne oraz drukowane zapisy badanych katastrów zachowując przy tym oryginalną pisownię, którą sporządzono dokumenty. Opracowany materiał został zaprezentowany w formie tekstu, gdyż jak wskazuje R. Wrobel uzyskany manuskrypt był zbyt obszerny do przedstawienia go w formie tabelarycznej w publikacji¹². To ostatnie rozwiązanie byłoby niewątpliwie czytelniejsze dla wyeksponowania danych zawartych w katastrze.

Prezentację materiału źródłowego dotyczącego każdej kolejnej miejscowości autorzy poprzedzają krótkim wprowadzeniem, w którym w kilku zdaniach przybliżają odbiorcy jej historię i strukturę ludności. Zasadniczą treść prezentowanego zasobu archiwalnego stanowi odczytana treść ośmiu rubryk katastru dla poszczególnych osad. Należy podkreślić, że zespół szczegółowo, precyzyjnie i z dużym profesjonalizmem opracował materiał. Kolejno zaprezentowano wpisy w następujących po sobie działach, lub zaznaczono, w których było ich brak. Nie pomijano miejsca, daty i osób odpowiedzialnych za prawidłowość danych zawartych w spisie. Zrezygnowano z sumowania niektórych danych dla poszczególnych rolników np. wysiewów. Z uwagi na obfitość informacji uniemożliwiło to jednak publikację książki jako zbioru tabel dla poszczególnych miejscowości. Przyjęta forma nie pozwala na proste i przejrzyste porównanie sytuacji majątkowej chłopów w danej osadzie, co stanowi mankament pracy. Czytelnik otrzymuje za to sporządzony w języku niemieckim, z uwzględnieniem pisowni oryginału, wierny odpis danych zebranych podczas indykcji podatników powiatu głogóweckiego. Materiał zawiera informacje z oszacowania dokonanego przez samych zainteresowanych¹³. Zakończeniem opisu każdej wsi jest tabela z rewizji tych zapisów dokonanych podczas pracy komisji rektyfikacyjnej. Dane w niej przedstawione nie odzwierciedlają zatem opublikowanego materiału, tak samo jak sporządzona częściowo w oparciu o nie tabela zbiorcza znajdująca się na stronach 42-43¹⁴. Zasadne byłoby zatem posługiwanie się przez autorów wyłącznie danymi dotyczącymi samooszacowania się chłopów.

¹² *Der Altkreis Oberglogau ...*, s. 45.

¹³ Świadczą o tym pieczęcie, daty i podpisy znajdujące się za spisami dotyczącymi poszczególnych miejscowości i pod tabelami z rewizji umieszczonymi na końcu opisywanych osad. Sposób realizacji reskryptu cesarskiego z 4 XI 1721 r. opisał Kazimierz Orzechowski: K. Orzechowski, *Podatek szacunkowy...*, s. 169; K. Orzechowski, *Indykcja dominiów...*, s. 8-10.

¹⁴ Wskazuje na to np. wysokość kwoty *Capital* wynikającej ze spisu sporządzonego przez chłopów, a późniejszej jego rewizji. Przykładowo Alt Kuttendorff: *Capital* z dnia 3 IV 1723 r. wyniósł 687 talarów i 12 srebrnych groszy, a z 1725 r. 1702 talary i 2 srebrne grosze. Rozbieżność wynika zapewne z różnicy oszacowania wysiewów przez chłopów (łączna suma wysiewów na wszystkich polach 36 małderów i 6 $\frac{3}{4}$ szefli, s. 60), a jej rewizji

Recenzowana pozycja jest, pomimo kilku wymienionych mankamentów, z całą pewnością cennym materiałem źródłowym dla szeregu kręgu badaczy, genealogów i innych osób zainteresowanych zarówno historią powiatu głogóweckiego, jak i całego Śląska. Może stanowić również impuls do kolejnych opracowań i publikacji bogatych zasobów archiwalnych dotyczących zarówno Śląska jak i całej Polski.

Rafał Obetkon

Wyklęci 1944-1963. Żołnierze podziemia niepodległościowego w latach 1944-1963, red. Kazimierz Krajewski i Tomasz Łabuszewski, Warszawa 2017, s. 550

Książka *Wyklęci 1944-1963. Żołnierze podziemia niepodległościowego w latach 1944-1963* pod redakcją dr. Kazimierza Krajewskiego i dr. Tomasza Łabuszewskiego zainteresowała mnie przynajmniej z dwóch ważnych, istotnych powodów. Po pierwsze stanowi ona ważny przyczynek do dalszego badania dziejów podziemia antykomunistycznego. Po drugie zaś będąc funkcjonariuszem Biura Edukacji Historycznej – Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL mam przyjemność uczestniczyć w pracach powstającego w murach dawnego więzienia na ulicy Rakowieckiej 37 muzeum. Dzieło którego dokonali Żołnierze Wyklęci, przez niektórych określane także mianem Żołnierzy Niezłomnych zajmuje ważne miejsce we współczesnej polityce historycznej Państwa Polskiego. Przy okazji wysiłek zbrojny wspomnianych powyżej ludzi odzyskuje należne miejsce w świadomości rodaków, wychodzi z otchłani zapomnienia i celowego wcześniejszego zakłamywania historii. Publikacja zbiorowa wydana w bieżącym roku pod redakcją dwóch znanych historyków, pracujących w warszawskim oddziale Instytutu Pamięi Narodowej jest książką, do której powinni sięgnąć wszyscy, którzy interesują się problematyką powstania antykomunistycznego w Polsce, które z różnym natężeniem trwało w latach 1944-1963.

Praca będąca przedmiotem niniejszej recenzji jest źródłem podstawowej wiedzy na temat antykomunistycznej konspiracji. Stanowi doskonałą podstawę do wchodzenia i poznawania tematyki II konspiracji. O jej bardzo dużych walorach merytorycznych decyduje fakt, że jej autorami są historycy, którzy z wielką pasją i determinacją od wielu już lat zajmują się problematyką podziemia antykomunistycznego w Polsce. Wspomniany wcześniej dr K. Krajewski i dr T. Łabuszewski, a także inni autorzy tej książki, wybitni znawcy przedmiotu dają gwarancję, że do książki tej warto sięgnąć i mieć ją w swojej bibliotece. Nie sposób wymienić wszystkich, poprzestaną więc na wymienieniu tylko kilku autorów tego wydawniczego sukcesu. T. Balbus, M. Bechta, W. Frazik, D. Golik, K. Kaczmarek, M. Korcuć, J. Pawłowicz, S. Poleszak, T. Toborek.

przez komisję (w tabeli z 1725 r. wysiewy ozimin i jarych to 49 małderów, s. 62). Należy mieć przy tym na uwadze, że w tamtym czasie pozostawiano około 1/3 pól nieobsianych. Istnieje również rozbieżność pomiędzy danymi dotyczącymi rubryki *Kapitał* Chrzelistna s. 42 podano kwotę 1883, a na s. 108 – 1863.